

Liderlər və dünya nizamının arxitekturası

Yaxın 10 ildə dünyada xaos hökm sürəcək.

Bloomberg

Həqiqəti gizlədirlər

Əlbəttə, müasir dünyada dəqiq proqnoz vermək çox çətin, bəlkə də mümkün olmayan məsələdir. Lakin hadisələrin ümumi məntiqi baxımından bir sıra maraqlı məqamları aydınlaşdırmaq olar. Bloomberg də hansısa proqnozunda tam obyektiv mövqedə olmur. Buna baxmayaraq, onun 2018-ci ildə verdiyi və 2028-ci ilə qədər dünyada baş verə biləcək proseslərə aid olan proqnozu maraqlı doğurmuşdur. Orada D.Trampa ikinci dəfə prezident olacağı, Yaponiyanın nüvə silahı əldə edəcəyi və Putinin istefa verəcəyi yazılır. Proqnozda 2024-cü ildə Amerikanı böhran bürüyəcəyi də vurğulanmışdır. Facebook və Twitter-in çökəcəyi və yalan informasiyaların dominant olacağı fikri yer almışdır. Nəticədə insanlar həqiqətin harada olduğunu dərk edə bilməyəcəklər.

Bu proqnozlardan hansının özünü doğruldacağı haqqında bəhs etmək fikrindən uzağıq. Lakin insanların yalan informasiyalar əsasında həqiqəti dərk edə bilməyəcəkləri əsaslı ola bilər. İndi dünya miqyasında baş verən hadisələr göstərir ki, doğrudan da faktla onun izahı arasında məntiqi uyğunsuzluq vardır. Xüsusilə liderlərə qarşı sui-qəsdləri tamam fərqli arqumentlərlə izah etməyə çalışırlar. Hiss olunur ki, həqiqət gizlədilir və bu da çox təhlükəli tendensiyadır. Onun arxasında hansı məqsədlərin dayandığını araşdırmaq aktual məsələdir.

Bu baxımdan "liderliyə sui-qəsdlər" bir qədər müəmmalı səslənir. Lakin son bir neçə, xüsusən son 1 ildə dünyanın müxtəlif qitələri, regionları və ölkələrində liderlərə qarşı törədilən sui-qəsdləri ümumilikdə liderliyə olan qəsdlərin əlaməti kimi qəbul etmək olar. Nəzəri olaraq da elə bir baxış bucağı vardır ki, vurğulanan istiqamətdə baş verən hadisələrin hamısına liderliyə olan sui-qəsdlər kimi baxa bilərik. Yəni həmin yanaşmada liderlərə (kimliyindən və ölkəsindən asılı olmayaraq) olan sui-qəsdlər qlobal miqyasda özünü göstərən bir tendensiyanın – bütövlükdə, liderliyə qarşı hansısa münasibətlərin təzahürü olaraq təsəvvür edilə bilər. Bu tezis aydın olması üçün fikrimizi bir qədər də konkretləşdirək.

Faktların işığında

2018-ci ildə eyni gündə Afrikanın iki ölkəsində, Zimbabve və Efiopiya dövlət başçılarına qarşı sui-qəsd cəhdləri olmuşdur. 2023-cü ildə isə Afrika və Latın Amerikasında liderlərə qarşı bir neçə sui-qəsd və ya dövlət çevrilişlərinə cəhdlər özünü göstərdi. Məsələn, Syerra-Leonada, Liviya, Venesuelada və başqa dövlətlərdə bu cür hadisələr baş verdi. Xüsusilə Af-

rikada adəti üzrə silahlı qruplar maskalı halda liderin iqamətgahına hücum edir və sonra bəyanat verirlər. Onların kimliyini araşdıranda məlum olur ki, hansısa inkişaf etmiş ölkədə hərbi hazırlıq keçmiş xüsusi təyinatlılardır.

Bu proses Afrika və Latın Amerikasını ilə məhdudlaşdır. 2024-cü ildə Avropada Slovakiyanın Baş naziri Robert Fitsoya və bir neçə gün öncə ABŞ-da prezidentliyə namizəd D.Trampa qarşı sui-qəsd cəhdləri oldu.

Nəhayət, hələlik "sonuncu" deyə biləcəyimiz "Həmas"ın siyasi qanadının lideri İsmayıl Haniyənin öldürülməsi faktı vardır. İ.Haniyə barışq danışıqlarında təşkilatı təmsil edirdi. Məhz "Həmas" (biz təşkilatın terrorçu kateqoriyasına aid olub-olmadığı məsələsinə baxmırıq, əsas olanı kimliyindən asılı olmayaraq lider sayılan şəxsin öldürülməsi faktıdır) tərəfdən danışıqlara rəhbərlik edən insanın sui-qəsdə öldürülməsi bir sıra suallar yaratmışdır. Bundan əvvəl onun ailəsinə qarşı da sui-qəsd olmuşdu.

Yaponiyanın keçmiş Baş naziri Abenin terror nəticəsində öldürülməsini, Gürcüstanın Baş naziri İ.Kobaxidzenin Avropa İttifaqı rəsmilərindən birinin "Fitosunun taleyini nəzər al" kimi hədə almasını və müxtəlif dövlət başçılarına qarşı baş tutmayan sui-qəsdləri xatırlaya bilərik. Bunların fonunda İranın keçmiş prezidenti Rəisinin müəmmalı şəkildə həlak olması faktını vurğulamaq olar.

Hər halda, qısa bir müddətdə, cəmi 2-3 il ərzində liderlərə qarşı (kateqoriyasından asılı olmayaraq) sui-qəsdlərin artması hansısa tendensiyadan xəbər veririmi? Və ya bu prosesin səbəbləri mövcuddurmu? Çünki müasir dünyamız o qədər həssas və risklidir ki, hər yerdə hər şeyin baş verə biləcəyinə inananlar az deyil.

Liderlik və beynəlxalq hüquq

Məsələyə müxtəlif miqyaslardan baxmaq olar. Qlobal miqyasda özünü göstərən bir tendensiyanın prizmasında liderliklə bağlı maraqlı məqamları müəyyən etmək olar. Məsələ ondan ibarətdir ki, hələ keçən əsrin 90-cı illərindən dünyanın tanınmış siyasətçisi, alimləri, politoloqları və analitikləri bir geosiyasi xaosun yaranmaqda olduğu barədə danışırdılar. Onlar bu vəziyyəti beynəlxalq miqyasda hüququn tapdanmasına aparıb çıxardığı haqqında xəbərdarlıq edirdilər. Yəni dünyanın qlobal problemlərini qəbul edilmiş hüquq normaları çərçivəsində deyil, başqa üsullarla həll etmək meylli getdikcə artırdı.

Düşündürücüdür ki, bu prosesin kökündə Qərbdə sosial, siyasi, geosiyasi ədalətsizliyin dayandığı haqqında aparıcı elm adamları fikirlər söyləyirdilər. Məsələn, fransız sosioloq Mişel Turen XX əsrin 60-cı illərində Qərb siyasi düşüncəsində ədalətsizliyin getdikcə daha çox yer aldığı və 70-80-ci illərdə "reyqanizm" və

"tetçerizm" xətti ilə bunun sosial ədalətsizliyə transformasiya olunduğunu iddia edir. Sonrakı mərhələdə bu cür ədalətsizliklə beynəlxalq münasibətlərə sirayət etməyə və nəticədə dünya miqyasında geosiyasi maraqların ədalətsizlik əsasında təmin olunması üstünlük təşkil etməyə başladı. Dünyanın müxtəlif regionlarında yaradılan qanlı münasibətlər onun əlamətlərindən biridir.

Bunların fonunda "qeyri-sistem güclər" deyilən və əsasən terror təşkilatlarının fəaliyyəti nəzərdə tutulan bir təhlükəli tendensiya gücləndi. Müxtəlif ölkələrdə sui-qəsdlər, terror aktları və onların bir-birinə zidd məntiqə izahı cəhdləri göstərdi ki, dünya, bütövlükdə, daha təhlükəli bir duruma sürüklənir. Bu durumda sui-qəsdlər, terrorlar, liderlər də daxil olmaqla kimlərsə ölməsi və ya sağ qalması ssenarilərinin qurulması getdikcə bir qaydaya çevrildi. İndi adi insan üçün belə terror və ya sui-qəsd "olan şeydir" kateqoriyasındadır. Bunların fonunda son bir neçə ildə ayrıca liderlərə qarşı terror və ya zorakı üsulla dövlət çevrilişi cəhdləri sanki düşüncələrə bir "normallıq standartı" yeridir. Yəni adi insanlar öyrəşirlər ki, hansısa dövlətin başçısına qarşı sui-qəsd etmək olar. Və bəlkə də özlərindən süni arqumentlər quraşırdılar ki, inansınlar: "elə belə də lazımdır"!

Lakin daha dərinlərdən və ya qlobal miqyasdan bu prosesə baxanda olduqca təhlükəli bir tendensiyanın əlamətlərini görürük. Konkret olaraq, sanki hansısa təsiri dairələr problem saydıqları məsələləri hüquqla deyil, terrorla, sui-qəsdlərlə həll etməyə can atırlar. Bunun üçün şüurlarda liderlərə qarşı sui-qəsdləri adlandırmağa çalışırlar. Afrikanın dünya siyasətində elə də rol olmayan ölkələrdə liderlərə qarşı sui-qəsdlər törədildə düşüncələr olardı ki, əsas hədəf onlar deyildir – dünya siyasi və geosiyasi düzəninə yeniliklər gətirməyə çalışan, yeni dünya nizamını, çoxqütblü dünyanı qurmağa cəhd edənlərdir. Buradan isə bir nəzəri sual yaranır: Məqsəd nədir?

Nəzəriyyə nə deyir?

II Dünya müharibəsindən sonra yaradılan beynəlxalq hüquq keçən əsrin 90-cı illərindən daha güclü formada çökməyə başladı. Böyük dövlətlər öz maraqları-

nı təmin etmək üçün haqsızlığa, süniliyə və güc hesabına məsələləri həll etməyə daha çox cəhdlər göstərdilər. BMT kimi təşkilat da öz vəzifəsinin öhdəsindən tam gələ bilmədi. 1994-cü və 1995-ci illərdə BMT-nin yüksək tribunasında bir sıra uzaqgörən siyasi liderlər bu barədə xəbərdarlıq edir və hüququn gözlənilməsinin təminatını tələb edirdilər. Onlar dünyanın xaosu sürükləndiyini əsaslandırırıdılar. Eşitmədilər.

Nəticədə müxtəlif regionlarda münasibətlər və onların haqsız tərəfini dəstəkləyən böyük dövlətlər daha da fəallaşdı. Elə o dövrdən ortaya bir sual çıxdı: beynəlxalq hüquq işləmirsə, dünyanın nizamını necə yeniləmək olar? Bu prosesdə hansı qüvvələr aparıcı rol oynaya bilər? Filosoflar, politoloqlar, beyin mərkəzləri, analitiklər araşdırma sayəsində belə qənaət gəldilər ki, xaosun artdığı bir dövrdə liderlik institutu aparıcı rol oynaya bilər. Bu da o demək idi ki, dünya miqyasında proseslərin məzmun və istiqamətində liderlər həlledici rol oynayacaqlar.

Dünya üzrə hadisələrin gedişatı göstərdi ki, elmi araşdırmaların gəldiyi bu qənaət özünü doğruldur. Daha ünsiyyətçi, fəal, ədalətli və uzaqgörən siyasi liderlər dünya nizamının yenilənməsində ciddi rol oynaya bilərlər.

tövlükdə, liderlərə sui-qəsd adlandırmaq, normaya çevirmək cəhdi kimi görünür.

Daha riskli mərhələ

Belə görünür ki, bir sıra dairələr (açıq və ya gizli) dünyanın yenidən nizama salınmasına qarşı daha kəskin addımlar atmaq mərhələsinə keçmişlər. Bir güclü dövlət hansısa doktrina hazırlayır və yerləşdiyi regionda bütün dövlətləri ona tabe etməyə çalışır. Alınmayanda başlayır terrora. Yaxın Şərqdə bunu müşahidə edirik. Orada proseslərin məntiqi göstərir ki, kimlərsə daha çox sayda dövləti münasibətlərə çəkir. Bu zaman liderlərə qarşı yeni sui-qəsdlərin olması istisna deyildir. Özü də hazırkı mərhələdə kimsənin tam sığortası yoxdur. Atəşin haradan və kim tərəfindən açılacağını öncədən bilmək xeyli çətindir.

Cənubi Qafqazda da buna cəhdlər edilir. Lakin burada vəziyyəti sabit saxlaya biləcək geosiyasi güc olduğundan hələlik prosesləri müəyyən məcradan kənara çıxara bilmirlər. Mərkəzi Asiya və Uzaq Şərqi qarışması istisna deyildir. Burada hansısa münasibətlər ocağı və ya liderə qəsd mümkündür. Qazaxıstan və Qırğızıstanda belə bir cəhd oldu, lakin nəticə vermədi. Prosesin dayandığı haqqında hələ elə bir arqument yoxdur.

ABŞ-da eyni riskin mövcudluğunu

demək lazımdır. Orada hansısa məqamda liderlərdən hansınasa, məsələn, D.Trampa qarşı sui-qəsd ola bilər. Avropada belə bir təcrübə artıq vardır. Onun Cənubi Qafqaza transformasiyası istisna deyildir (Gürcüstanın baş nazirinin hədələnməsi).

Necə yekun mənzərə alınır? Görünür ki, indi dünyanı qlobal miqyasda qarışıqlığa və qeyri-müəyyənliyə sürükləyənlər daha da fəallaşmışlar. Bu, bir tərəfdən, beynəlxalq hüququn çöküşü deməkdir, digər tərəfdən isə bəzi liderlərin uğurlu olması ilə bağlıdır. Yeni uğurlu liderlər dünya nizamının arxitekturasını formalaşıdırırlar. Buna qarşı radikal addımlara üstünlük verənlər də passiv dayanırlar. Deməli, "pərdəarxası savaş" yeni kəskin səviyyəyə yüksəlməkdədir. Sifarişçilərin kimləri harada və necə aktivləşdirəcəyi aydın deyildir.

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru